

Η συμμετοχή του ΣΕΚΕ στις εκλογές του 1920 και το πρόγραμμα της «επαναστατικής ουτοπίας»

Η εκλογική αναμέτρηση της 1ης Νοεμβρίου του 1920 κατέχει ιδιαίτερη θέση στη νεο-ελληνική ιστορία, καθώς σηματοδοτεί την επικράτηση της κωνσταντινικής παράταξης και την ήττα του βενιζελισμού εν μέσω της μικρασιατικής εκστρατείας. Η συνέχιση του πολέμου και η τελική κατάρρευση του μετώπου συνήθως συσχετίζονται –άλλοτε πειστικότερα, άλλοτε όχι– με την πολιτική μεταβολή που προέκυψε και τις επιλογές της νέας κυβέρνησης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ιστορικής ανάγνωσης, έχει περάσει σχετικά απαρατήρητο το γεγονός ότι σ' αυτή την εκλογική αναμέτρηση πραγματοποιήθηκε η πρώτη συγκροτημένη κάθοδος του νεοσύστατου ΣΕΚΕ στον κοινοβουλευτικό αγώνα. Ο προσδιορισμός και η μελέτη του εκλογικού αποτελέσματος του ΣΕΚΕ βοηθούν ασφαλώς στην ιχνηλάτηση του βαθμού διάδοσης των σοσιαλιστικών ιδεών στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Πέρα όμως από αυτό το πρώτο επίπεδο ανάλυσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ένταση –με αφορμή τις εκλογές του 1920– της διαπάλης των αποκλινόντων στρατηγικών προσανατολισμών που διέτρεχαν το ΣΕΚΕ. Η εσωτερική ανομοιογένεια, προϊόν σε ένα βαθμό του γεγονότος ότι το ΣΕΚΕ δεν προέκυψε από τη διάσπαση ενός ήδη υπάρχοντος σοσιαλδημοκρατικού σχηματισμού, δεν επιλύεται βέβαια στην πορεία προς την εκλογική αναμέτρηση. Αναμφίβολα όμως η ανάγκη για την αποτύπωση στίγματος, που συνέπεσε με και ανατροφοδοτήθηκε από την εσωτερική συζήτηση για τους όρους που έθετε η Γ' Διεθνής, επιτάχυνε την πορεία προς τη διαμόρφωση ορισμένης πολιτικής ταυτότητας για το ΣΕΚΕ.

Το Δεύτερο Συνέδριο του ΣΕΚΕ

Η χάραξη συγκεκριμένης στρατηγικής απέναντι στο ζήτημα των εκλογικών αναμετρήσεων απασχόλησε από πολύ νωρίς το κομμουνιστικό κίνημα, ενώ δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι στην πριν του ΣΕΚΕ εποχή συχνή ήταν η παρουσία μεμονωμένων βουλευτών που εμφορούνταν από σοσιαλιστικές ιδέες¹. Με τη συγκρότηση του ΣΕΚΕ το 1918 σηματοδοτείται πλέον η οριστική μετάβαση από το επίπεδο της περιστασιακής εκλογικής εμφάνισης στην ανίχνευση μονιμότερων διαύλων κοινοβουλευτικής συμμετοχής. Πρέπει να σημειωθεί

Ο Κωστής Καρπόζηλος είναι υποψήφιος διδάκτωρ στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

ότι το ιδρυτικό συνέδριο του ΣΕΚΕ δεν είχε επεξεργαστεί κάποια συγκεκριμένη τακτική ως προς τον κοινοβουλευτικό αγώνα, αν και είχε καταδικάσει τη στάση των δύο βουλευτών της Φεντερασιόν διότι «έδωσαν ψήφον εμπιστοσύνης εις αστικήν κυβέρνησιν»².

Από το 1919 η χώρα είχε εισέλθει σε παρατεταμένη προεκλογική περίοδο, καθώς η θητεία της «Βουλής των Λαζάρων» είχε τυπικά λήξει και η λειτουργία της παρατεινόταν με αμφίβολης συνταγματικότητας «Αναγκαστικά Διατάγματα»³. Είναι προφανές ότι η περιορέουσα πολιτική ατμόσφαιρα επέτεινε την ανάγκη συζήτησης στο εσωτερικό του ΣΕΚΕ εν όψει της προσεχούς εκλογικής αναμέτρησης. Συνακόλουθα, στο Β' τακτικό συνέδριο του ΣΕΚΕ⁴ (Αθήνα 5-12 Απριλίου του 1920) συζητήθηκε για πρώτη φορά η «στάσις του Κόμματος κατά τας εκλογάς» ως αυτοτελές θέμα της ημερήσιας διάταξης.

Στην ιστορία του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος, το Β' συνέδριο του ΣΕΚΕ αποτελεί κομβικό σταθμό, διότι έθεσε τις βάσεις πάνω στις οποίες διαμορφώθηκε, τα επόμενα χρόνια, η πολιτική του φυσιογνωμία. Το βασικό ζήτημα που κυριάρχησε στη συζήτηση των 35 περίπου αντιπροσώπων ήταν ο καθορισμός της σχέσης του κόμματος με τη Γ' Διεθνή. Στο επίπεδο αυτό αντιπαρατέθηκαν οι διαφορετικές αντίληψης συνιστώσες που είχαν συγκροτήσει το ΣΕΚΕ, με τελικό αποτέλεσμα, αφ' ενός, την εγκατάλειψη προγενέστερων –σοσιαλδημοκρατικής απόχρωσης– θέσεων (π.χ. για τον εν δυνάμει θετικό ρόλο της Κοινωνίας των Εθνών) και, αφ' ετέρου, την επικράτηση της «καθαρής» σοσιαλιστικής τάσης, που επιζητούσε άμεση σύνδεση με τη Γ' Διεθνή και έθετε ως άμεσο ζητούμενο την εκπόνηση προγράμματος σύμφωνα με τις αρχές της Διεθνούς. Η «μπολσεβικοποίηση» του κόμματος οριοθετείται και δηλώνεται τόσο με την προσθήκη, έστω και σε παρένθεση, της έννοιας του κομμουνισμού στον τίτλο [Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (Κομμουνιστικό)] όσο και με την υιοθέτηση της «δικτατορίας του προλεταριάτου» στο προγραμματικό επίπεδο και του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» στην εσωτερική λειτουργία.

Στην ανάγκη για συντονισμό και προσαρμογή στην ενιαία πολιτική της Γ' Διεθνούς εστιαζόταν η εισήγηση της απερχόμενης Κεντρικής Επιτροπής, καθώς και για το ζήτημα του «κοινοβουλευτισμού», που παρουσιάστηκε από το μέλος της Π. Δημητράτο. Αφετηρία της εισήγησης αποτελούσε η διαπίστωση ότι τα κόμματα που δραστηριοποιούνταν στο πλαίσιο της Διεθνούς είτε συμμετείχαν στις εκλογές (Ιταλία, Βουλγαρία) είτε επιδίωκαν την άμεση προκήρυξή τους (Σερβοβιουλγκοσλαβία). Επομένως και το «εν Ελλάδι τμήμα της» θα έπρεπε να «ζητήσει την ταχύτεραν προκήρυξιν νομοθετικών καθώς και δημοτικών εκλογών και να συμμετάσχη εις ταύτας αναπτύσσον όλην την προπαγανδιστικήν του δύναμιν»⁵.

Οι δυνατότητες διάδοσης των σοσιαλιστικών ιδεών μέσω της εκλογικής καθόδου τονίζονταν ιδιαίτερα στο κείμενο της εισήγησης, προφανώς για να αποφευχθούν τυχόν αποπάτες ως προς το ρόλο του κοινοβουλευτικού αγώνα. Στην κατεύθυνση αυτή, διασαφηνίζεται ότι κάθε σκέψη για κατάληψη της εξουσίας μέσα από τις εκλογές είναι «ουτοπία», ενώ ο μόνος ρεαλιστικός δρόμος για την επίτευξη του τελικού στόχου είναι αυτός της επαναστατικής πάλης. Στο ίδιο πλαίσιο, «προλαμβάνεται» και το ενδεχόμενο της εκλογικής επιτυχίας και κατάληψης από το ΣΕΚΕ βουλευτικών εδρών. Η παρουσία σοσιαλιστών αντιπροσώπων στη βουλή δεν αποσκοπεί –σύμφωνα με την εισήγηση– στην υπερψήφιση φιλεργατικών νομοθετημάτων, αλλά στο να καταστήσει το κοινοβουλευτικό βήμα εφαλτήριο κριτικής του αστικού καθεστώτος. Ταυτόχρονα, ο κοινοβουλευτικός αγώνας εμφανίζεται ως

το στοιχείο εκείνο που μπορεί να λειτουργήσει καταλυτικά για την ενοποίηση «των εργατών πόλεων και των αγρών και τούτων όλων μετά των ημιπρολεταριακών στοιχείων προς κοινήν δράσιν»⁶, καθώς εκτιμάται η ασθενής επιρροή του εργατικού κινήματος και η μέχρι τότε ανυπαρξία πολιτικής συνεργασίας μεταξύ των καταπιεζόμενων τάξεων. Η διατύπωση: «ο ρόλος μας επομένως εκεί μέσα (ενν. βουλή) δεν είναι ρόλος δημιουργικός αλλά διαλυτικός και αρνητικός»⁷ αποσαφηνίζει και οριοθετεί την αντίληψη του ΣΕΚΕ, καθώς προσδιορίζεται ότι η κοινοβουλευτική συμμετοχή δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση αποδοχή της αστικής νομιμότητας.

Η εκτίμηση της Κ.Ε για την «ιδιόρρυθμη» πολιτική κατάσταση της χώρας –απότοκος της διαμάχης των δύο «προσωπικών» αστικών κομμάτων– προδιέγραφε αυξημένες δυνατότητες εκλογικής συμμετοχής. Η παραπάνω συλλογιστική στηριζόταν στην πεποίθηση ότι τα δύο αστικά κόμματα αποτελούσαν διαφορετικές πλευρές του ίδιου νομίσματος, εφόσον ήταν εξίσου προσδεδεμένα στα συμφέροντα του κεφαλαίου. Κατά συνέπεια, οι λαϊκές τάξεις, «οι προλετάριοι των πόλεων και των αγρών και οι ημιπρολετάριοι μικροαστοί», μπορούσαν πιο εύκολα να αποδεσμευτούν από την επιρροή τους και να αποδεχτούν τη σοσιαλιστική προπαγάνδα. Με δεδομένα τα αντεργατικά και εκμεταλλευτικά χαρακτηριστικά των κυρίαρχων πολιτικών σχηματισμών, το ΣΕΚΕ δεν μπορούσε παρά να έχει αντιπολιτευτική στάση απέναντι και στα δύο αστικά κόμματα, προκρίνοντας έτσι την ανεξάρτητη δράση. Στο επίπεδο της εκλογικής αναμέτρησης, αυτό μεταφραζόταν σε αυτοτελή κάθοδο, με ταυτόχρονη άρνηση σύμπραξης τόσο με επίσημα αστικά κόμματα όσο και με στοιχεία «μη στενώς και αποκλειστικώς» σοσιαλιστικών αρχών. Η θέση αυτή προφανώς συνιστά τομή για το νεοσύστατο ΣΕΚΕ, αν αναλογιστούμε την παρουσία τάσεων και προσωπικτήτων στο εσωτερικό του που, στο παρελθόν, είχαν συνεργαστεί με ποικίλου προσανατολισμού σχηματισμούς. Πλέον ενδεικτικό παράδειγμα σε αυτή την κατεύθυνση αποτελούσε η προγενέστερη σύμπραξη της Φεντερασιόν με τους γουναρικούς το 1915.

Στο σύνολό της, η εισήγηση απηχεί τους νέους προσανατολισμούς του ΣΕΚΕ εν όψει της μετατροπής του σε «ελληνικό τμήμα της Γ' Διεθνούς». Ολόκληρο το κείμενο διαπνέεται από μια αρνητική τοποθέτηση απέναντι στις πρόσκαιρες τακτικές συμμαχιών. Με βάση το παραπάνω σκεπτικό, η εισήγηση κατέληγε σε πρόταση που κωδικοποιούνταν σε τρία σημεία:

1. Την απαίτηση εκ μέρους του ΣΕΚΕ για ταχεία προκήρυξη εκλογών.
2. Τη συμμετοχή στις προσεχείς εκλογές και την κατάρτιση ειδικού εκλογικού προγράμματος,
3. Την απόρριψη συνεργασιών με «δεδηλωμένα αστικά στοιχεία, καθώς και με παν άλλο αμφίβολον και υποκριτικόν».

Στην τελική απόφαση του συνεδρίου περιλαμβάνονται τα παραπάνω τρία σημεία –με μια ελαφρά τροποποίηση στο ζήτημα των συνεργασιών, στο οποίο υιοθετήθηκε μια πιο «σκληρή» διατύπωση–, με την προσθήκη ότι η συμμετοχή στις προσεχείς εκλογές θα καθοριστεί από τη συγκεκριμένη πολιτειακή κατάσταση (στρατιωτικός νόμος και λογοκρισία) που θα επικρατεί. Εγκρίθηκε επίσης η πρόταση του Αρίστου Αρβανίτη για την έκδοση προκήρυξης, η οποία θα εξέθετε το σκεπτικό και τα επιχειρήματα βάσει των οποίων επιλέχθηκε η «κοινοβουλευτική δράση», καλώντας το λαό σε «νικηφόρο διεξαγωγή» του προεκλογικού αγώνα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, στη διαδικασία του Β' συνεδρίου, δεν καταγράφηκαν ουσια-

στικές διαφωνίες σχετικά με την αποδοχή του κοινοβουλευτισμού, δεδομένου ότι κανείς από τους εκλεγμένους συνέδρους δεν ήταν φορέας αντιεκλογικών απόψεων. Παρ' όλα αυτά, ο διευθυντής του *Ριζοσπάστη* Γιάννης Πετσόπουλος επισήμανε την ύπαρξη τέτοιων τάσεων στο εσωτερικό του ΣΕΚΕ και ζήτησε να ληφθεί το γεγονός αυτό υπόψη. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί την ύπαρξη τέτοιας αντίληψης, η οποία άλλωστε έκανε την εμφάνισή της στο έκτακτο εκλογικό συνέδριο του Σεπτεμβρίου του 1920.

Η απόρριψη των εκλογικών συνεργασιών ήταν, όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, ένα από τα βασικά «κεκτημένα» των νέων στρατηγικών επιλογών του ΣΕΚΕ. Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, θα μπορούσε να ερμηνευτεί απλώς ως προϊόν συμμόρφωσης προς τις επιταγές της Γ' Διεθνούς που επέβαλε έναν τέτοιο προσανατολισμό, προκειμένου τα κομμουνιστικά κόμματα να οικοδομηθούν σε αμιγώς επαναστατικές βάσεις. Στην περίπτωση του ΣΕΚΕ, η διαμορφωθείσα εσωτερική πολιτική επικαιρότητα καθιστούσε αναγκαιότητα την οριοθέτηση των σχέσεων με τις δυνάμεις της αστικής πολιτικής. Το ΣΕΚΕ δεχόταν συστηματικές πιέσεις για εκλογική σύμπραξη όχι μόνο από προσωπικότητες που είχαν συνδέσει την πορεία τους με κινήσεις «κοινωνιστικού» ή φιλεργατικού προσανατολισμού, αλλά κυρίως από το βασιλικό συντηρητικό Λαϊκό Κόμμα. Στον έντονα αντιπολιτευτικό και ιδίως αντιπολεμικό λόγο του ΣΕΚΕ, παράγοντες της αστικής αντιπολίτευσης διέκριναν έναν εν δυνάμει σύμμαχο εναντίον του «τρισκαράτου» Βενιζέλου. Η δυνατότητα αυτού του «κοινού μετώπου» προβλήθηκε τόσο έντονα από αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, ώστε η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος στις 3/5/1920 αναγκάστηκε να διακηρύξει ότι, για το ΣΕΚΕ, «δεν είναι εχθρός μόνο η σημερινή κυβέρνηση και το κόμμα το οποίο υποστηρίζει, αλλά ολόκληρος η αστική τάξις με όλα τα κόμμά της, όσα εκυβέρνησαν στο παρελθόν, όσα κυβερνούν στο παρόν και θα κυβερνήσουν εις το μέλλον»⁸. Στην ίδια κατεύθυνση συχνά προσανατολιζόνταν, ιδιαίτερα όσο πλησίαζαν οι εκλογές, τα άρθρα του *Ριζοσπάστη* που διέψευδαν σενάρια εφήμερης συνεργασίας («Η δόθεν σύμπραξις των εργατών μετά της αστικής αντιπολιτεύσεως»)⁹. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι το ΣΕΚΕ διέψευδε τέτοιου είδους συνεργασίες, ακριβώς επειδή είχαν καταγραφεί παραδείγματα συμμετοχής συνδικαλιστών σε συνδυασμούς της αντιπολίτευσης.

Το έκτακτο εκλογικό συνέδριο

Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (10/8/1920) απαιτούσε την ανάδειξη νέας κυβέρνησης, η οποία καλούνταν να διαχειριστεί τη μικρασιατική περιπέτεια στο έδαφος των νέων γεωστρατηγικών συσχετισμών που διαμορφώνονταν στην περιοχή. Το γεγονός αυτό λειτούργησε ενισχυτικά στον καθορισμό της ημερομηνίας της εκλογικής αναμέτρησης. Την ίδια περίοδο (Σεπτέμβριος του 1920) πραγματοποιήθηκε το Β' συνέδριο της ΓΣΕΕ, στο οποίο αποφασίστηκε η συνεργασία με το ΣΕΚΕ ως το μοναδικό κόμμα που εξέφραζε τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, στο πνεύμα της Γ' Διεθνούς για συμπόρευση του συνδικαλιστικού με τον πολιτικό αγώνα¹⁰. Στη δίνη αυτών των εξελίξεων συνήλθε το έκτακτο εκλογικό συνέδριο του κόμματος (29 Σεπτ. - 2 Οκτ. του 1920), προκειμένου να καθορισθεί συγκεκριμένη τακτική εν όψει της προσεχούς αναμέτρησης¹¹.

Στην πρώτη απόφαση του συνεδρίου καταγγέλλεται το κλίμα τρομοκρατίας και διώξε-

ων που είχε εξαπολύσει η κυβέρνηση του Κόμματος Φιλελευθέρων εναντίον στελεχών και μελών του ΣΕΚΕ. Στο ομόφωνα εγκριθέν σχετικό ψήφισμα αναφέρονται οι προσαγωγές εργατών στην Ανατολική Μακεδονία, η εξάμηνη προφυλάκιση του διευθυντή του Ριζοσπάστη Γ. Πετσόπουλου –με αφορμή τα αντιπολεμικά άρθρα της εφημερίδας–, η κατάσχεση προεκλογικού υλικού, η απαγόρευση προεκλογικών συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων. Στην αντιπολεμική ρητορική και πρακτική των ελλήνων κομμουνιστών, η αστυνομικοκρατούμενη βενιζελική διακυβέρνηση απάντησε με σκληρές διώξεις. Τα παραπάνω οδήγησαν το ΣΕΚΕ στην εκτίμηση ότι οι εκλογές μετατρέπονται σε «κωμωδία», την οποία η κυβέρνηση επιμένει να αποκαλεί «ελευθέρας εκλογάς»¹².

Στο καθαυτό θέμα της εκλογικής καθόδου, το σώμα διέθετε το πολιτικό κεκτημένο του Β' συνεδρίου, που κατ' αρχήν αποδεχόταν τη συμμετοχή στην κοινοβουλευτική πάλη. Κρίθηκε ωστόσο σκόπιμο να επανεξεταστεί το όλο ζήτημα, προκειμένου να ληφθούν υπόψη και οι συγκεκριμένες πολιτειακές συνθήκες – παράμετρος που έπρεπε να συνυπολογιστεί, όπως όριζε και το 4ο σημείο της προηγούμενης απόφασης. Η σχετική εισήγηση, που παρουσιάστηκε από το γραμματέα του κόμματος Ν. Δημητράτο, αποτελεί στην ουσία επανάληψη των κύριων σημείων που είχαν εκτεθεί στο Β' συνέδριο σχετικά με τα οφέλη που θα αποκόμιζε το νεοσύστατο ΣΕΚΕ από τη συμμετοχή του στον προεκλογικό αγώνα.

Από την ανάγνωση της συζήτησης που ακολούθησε, πιστοποιείται ότι η αποδοχή του «κοινοβουλευτισμού» δεν αποτελούσε κοινό τόπο για το σύνολο του δυναμικού που είχε συσπειρωθεί στις τάξεις του ΣΕΚΕ. Ορισμένοι σύνεδροι, με προεξάρχοντα τον εξ Αμερικής δικηγόρο Ευ. Παπαναστασίου¹³, τάχθηκαν γενικά κατά της συμμετοχής στις εκλογές («Ο αγών του κοινοβουλίου εκθέτει τον επαναστατικό αγώνα»)¹⁴, με το επιχείρημα ότι η εκλογική διαδικασία νοθεύει τη βούληση του λαού μέσα από την ύπαρξη πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος και τη χρήση του σφαιριδίου. Εντούτοις, η τοποθέτηση του Παπαναστασίου καταψηφίστηκε από το σώμα, χαρακτηρίστηκε δε από τον Μπεναρόγια ως «υπερεπαναστατική επίδειξις», που πήγαζε από τάσεις παραγοντισμού, αμφισβήτησης της Κεντρικής Επιτροπής και πολιτικής διαφωνίας με το συγκεντρωτικό μοντέλο λειτουργίας¹⁵. Σε διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε ο Αρ. Σίδερης, ο οποίος –σύμφωνα με μια όχι τόσο αξιόπιστη πηγή– τάχθηκε υπέρ της συνεργασίας με αστικά κόμματα και εναντίον της αυτόνομης καθόδου, άποψη με όχι ιδιαίτερη απήχηση στο σώμα¹⁶. Οι παραπάνω ενστάσεις, στις οποίες διακρίνουμε προεκτάσεις ιδεολογικής υψής, δεν αποτελούν τις μοναδικές ενδείξεις διαφοροποίησης από το εισηγητικό κείμενο. Ενδεικτικά κατά της συμμετοχής, εξαιτίας της απουσίας οργανωμένων δυνάμεων, στελεχών και οικονομικών μέσων, εκφράστηκαν και οι σύνεδροι Λαγουδάκης και Χατζησταύρου¹⁷, οι οποίοι όμως δήλωσαν ότι, αν το κόμμα έχει διαφορετική εκτίμηση, θα υπακούσουν σε απόφαση συμμετοχής.

Η καταψήφιση των «αναρχικών» και αντικοινοβουλευτικών απόψεων οριστικοποίησε τελικά την εκλογική καθοδο του ΣΕΚΕ. Η επικράτηση της άποψης για τη συμμετοχή στον εκλογικό στίβο πρέπει να συνδεθεί με τις θέσεις της Γ' Διεθνούς επί του ζητήματος. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι, για το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, το θέμα του «κοινοβουλευτισμού» αποτελούσε πεδίο εσωτερικής αντιπαράθεσης. Στο πλαίσιο αυτής της αντιπαράθεσης, τόσο η Γ' Διεθνής όσο και ο ίδιος ο Λένιν είχαν έντονα καταδικάσει τις αντικοινοβουλευτικές αντιλήψεις:

Η συμμετοχή στις βουλευτικές εκλογές και στην πάλη από το βήμα της Βουλής είναι υποχρεωτική για το Κόμμα του επαναστατικού προλεταριάτου ακριβώς για να διαπαιδαγωγήσει τα καθυστερημένα στρώματα της τάξης του, ακριβώς για να ξυπνήσει και να διαφωτίσει τις καθυστερημένες, κακομοιριασμένες και αμόρφωτες μάζες του χωριού¹⁸.

Τα μέλη του ΣΕΚΕ προφανώς δεν μπορούσαν να γνωρίζουν το παραπάνω απόσπασμα, αφού το Σεπτέμβριο του 1920 δεν είχε μεταφραστεί στα ελληνικά. Αναμφίβολα όμως η καταψήφιση της αντικοινοβουλευτικής άποψης αποτελούσε έμπρακτο βήμα καταδίκης της «μικροαστικής επαναστατικότητας», στην κατεύθυνση της μπολσεβικοποίησης. Υπ' αυτό το πρίσμα, η βαρύτητα των επιλογών της Γ' Διεθνούς και η θέληση των ελλήνων σοσιαλιστών να ταυτιστούν μαζί της λειτούργησε καταλυτικά. Άλλωστε, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι οι λαϊκές μάζες είχαν εμπλακεί σε τέτοιο βαθμό στην επαναστατική πάλη, ώστε να απαξιώνεται η κοινοβουλευτική πάλη.

Οι εργασίες του συνεδρίου συνεχίστηκαν με την κατάρτιση των συνδυασμών και την εκπόνηση προεκλογικού προγράμματος. Αρχικά καθορίστηκαν οι εκλογικές περιφέρειες, στις οποίες υπήρχε δυνατότητα παρουσίας ενός ή και περισσότερων υποψηφίων του κόμματος. Στη σχετική συζήτηση, ορισμένοι σύνεδροι –όπως ο Ελευθέριος Σταυρίδης– φαίνεται να θεώρησαν υπερβολικές τις φιλοδοξίες της Κ.Ε. για εκτεταμένη εκλογική κάθοδο. Οι περιφέρειες που επιλέχθηκαν, καθώς και ο αριθμός των υποψηφίων βουλευτών σε καθεμία, δίνουν μια σαφή εικόνα της γεωγραφικής κατανομής των δυνάμεων του κόμματος. Ως νομοί «κύριας εκλογικής δράσης» επιλέχθηκαν οι περιφέρειες Δράμας με 8 υποψηφίους, Αττικοβοιωτίας, Θεσσαλονίκης και Βόλου-Λάρισας με 6 υποψηφίους στην καθεμία, ενώ ως νομοί «απλής παρουσίας» οι περιφέρειες Αχαΐας, Σερρών με 2 υποψηφίους και Μεσσηνίας με έναν¹⁹. Τέλος ανατέθηκε στην ΚΕ να εξετάσει τη δυνατότητα συμμετοχής στις περιφέρειες Γκιουμπουλτζίνας (Κομοτηνή), Ευβοίας, Κέρκυρας και Κεφαλληνίας.

Το πρόγραμμα των 10 σημείων

Το σημαντικότερο πολιτικό ντοκουμέντο του συνεδρίου, που συμπυκνώνει τις θέσεις του ΣΕΚΕ και αποτυπώνει την προσπάθεια της ηγεσίας του να γειωθούν οι σοσιαλιστικές ιδέες στην ελληνική κοινωνική πραγματικότητα, αποτελεί αναμφίβολα το πρόγραμμα των 10 σημείων. Ο πολιτικός λόγος, που αρθρώνεται μέσα από τα δέκα σημεία του προγράμματος, εκφράζει έναν έντονο ριζοσπαστισμό σε αντιστοιχία με τις ελπίδες που είχε γεννήσει η Οκτωβριανή Επανάσταση, το πνεύμα της οποίας διαπερνά το σύνολο του κειμένου. Ταυτόχρονα αναδεικνύονται το σύνολο των ζητημάτων που επέτρεπαν τη σύνδεση του κόμματος με τις χειμαζόμενες λαϊκές τάξεις. Το πρόγραμμα των 10 σημείων, όπως προέκυψε από ψηφοφορία κατ' άρθρο, είναι το ακόλουθο:

1. Καταπολέμησις με κάθε μέσο κάθε νέου πολέμου εις το μέλλον και κάθε νέας επιστρατεύσεως, καθώς και κάθε άλλης προσπάθειας προς συμμετοχήν της Ελλάδος στις συμμαχίας και επιχειρήσεις των ιμπεριαλιστών της Ευρώπης.
2. Άμεσος γενική αποστράτευσις, ειρήνη με όλους τους λαούς και στενή συνεργασία με

τους Βαλκανοδυναβικούς λαούς διά την αποτίναξιν του ζυγού των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης και σύστασιν Βαλκανικής σοβιετικής δημοκρατίας.

3. Πλήρης αναγνώρισις της Ρωσικής δημοκρατίας των εργατών και χωρικών και αποκατάστασις τακτικών οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μετ' αυτής.

4. Κατάσχεσις και δήμευσις όλων των έκτακτων κερδών που απεκτήθησαν εξ αιτίας πολέμων προς όφελος του συνόλου του εκμεταλλευομένου λαού. Κατάργησις κάθε είδους φορολογίας, που επιβαρύνει τον εργατικόν και αγροτικόν λαόν και επίρριψις κάθε φορολογίας επί των μεγάλων κεφαλαιούχων μέχρις εθνικοποιήσεως των μέσων παραγωγής και ανταλλαγής.

5. Άμεσος και ριζικός διακανονισμός των ζητημάτων υγιεινής και εκπαιδεύσεως και των δύο φύλων, σύμφωνα με το πνεύμα των κομμουνιστικών αρχών και ριζική καταπολέμησις της αισχροκερδείας, άμεσα μέτρα εναντίον των αισχροκερδών και της επιβολής λαϊκού ελέγχου επί του επισιτισμού.

6. Καταπολέμησις κάθε προσπάθειας του κράτους να παραβιάζει τα δικαιώματα του λαού διά της οριστικής καταργήσεως του στρατιωτικού νόμου ως θεσμού, της διαλύσεως όλων των σωμάτων ασφαλείας και κατασκοπείας και όλων εν γένει των μέσων που χρησιμοποιούνται διά την κατάπνινξιν της ελευθέρως πολιτικής ενεργείας του εργαζομένου λαού.

7. Επιβολή εργατικού ελέγχου επί των επιχειρήσεων των σιδηροδρόμων και όλων εν γένει των μεγάλων μηχανικών και τραπεζιτικών επιχειρήσεων.

8. Άμεση επίταξις των μεγάλων οικιών και μεγάλων κτιρίων προς εξασφάλισιν εφθηνής κατοικίας διά τον εργαζόμενον λαόν, κλείσιμο των ανθυγιεινών σπιτιών και άμεσος ανοικοδόμησις των κατεστραμμένων πόλεων και χωριών.

9. Άμεση και οριστική κατοχή των αγρών από τους (δουλεύοντας) αγρότας εις αυτούς άνευ αποζημιώσεως και κατάσχεσις των εκτάκτων κερδών των τσιφλικούχων και γαιοκτημόνων, που απεκτήθησαν κατά την διάρκεια του πολέμου προς εφοδιασμόν των γεωργών και αγροτών με γεωργικές μηχανές και κατασκευή εργοστασίων, υδραυλικών έργων κλπ και κατάργησις όλων των παλαιών χρεών των χωρικών εις τους τοκογλύφους, τα μοναστήρια και το κράτος.

10. Χορήγησις γενικής αμνηστίας εις όλους τους καταδίκους και υποδίκους διά πολιτικά και στρατιωτικά ζητήματα (λιποτάταται, ανυπότακτοι κλπ)²⁰.

Από την ανάγνωση και μόνο των παραπάνω δέκα σημείων επιβεβαιώνεται ότι, με το εκλογικό πρόγραμμά του, το ΣΕΚΕ κάνει ένα αποφασιστικό βήμα στην αποδοχή της τριτοδιεθνιστικής αντίληψης. Η ανάδειξη του ζητήματος του πολέμου και των συνεπειών του, καθώς και το αίτημα της κοινωνικοποίησης της παραγωγής και της διανομής των γαιών, αντανακλούν την επίδραση του συνθήματος των μπολσεβίκων για «ψωμί, γη και ειρήνη». Το κείμενο των 10 σημείων δημοσιεύτηκε στο *Ριζοσπάστη* και στον *Εργατικό Αγώνα* με ελάχιστες φραστικές διαφοροποιήσεις. Στην τελική του μορφή, είναι γραμμένο σε απλούστερη γλώσσα –χωρίς αλλαγές επί της ουσίας–, ενώ έχει προστεθεί στο τέλος μια παράγραφος που καλεί το λαό να υπερψηφίσει το ΣΕΚΕ.

Είναι ενδιαφέρον ότι, παρ' όλη τη μετέπειτα εκλογικά αξιόλογη παρουσία –ζήτημα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια–, η κομματική ιστοριογραφία στέκεται σε γενικές γραμμές επικριτικά απέναντι σ' αυτή τη διακήρυξη αρχών. Με γνώμονα το ερμηνευτικό σχήμα που αποδίδει, στα πρώτα χρόνια του ΣΕΚΕ, οπορτουνιστικές τάσεις, το προεκλογικό πρόγραμμα χαρακτηρίζεται «απογειωμένο» και «απομονωμένο από τις μάζες». Ο Γ. Κατσούλης, συγγραφέας της επτάτομης *Ιστορίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*²¹, κατα-

κεραυνώνει το «ρομαντικό επαναστατισμό» της ηγεσίας του ΣΕΚΕ και την απουσία σύνδεσης του προγράμματος με τη νεοελληνική πραγματικότητα. Κατά τον ίδιο τρόπο, στο επίσημο *Βοήθημα για την ιστορία του ΚΚΕ*²², τα συνέδρια της περιόδου χαρακτηρίζονται οπορτουνιστικά, αν και αναγνωρίζονται ως θετικά βήματα η απόφαση για συμμετοχή στις εκλογές και μόνο ορισμένα σημεία του εκλογικού προγράμματος. Η αντιμετώπιση αυτή υποβαθμίζει το γεγονός ότι με το εκλογικό του πρόγραμμα το ΣΕΚΕ άρθρωσε τότε αντιπολεμικό λόγο, που δεν περιοριζόταν στο αίτημα για διακοπή της Μικρασιατικής Εκστρατείας, αλλά επιπλέον προχώρησε και στη διατύπωση συγκεκριμένων αιτημάτων που σχετίζονταν με την εσωτερική κοινωνική πραγματικότητα. Οι όποιες ελλείψεις –ή ακόμα και αντιφάσεις–, που το διατρέχουν, αποτελούν απόρροια της περιορισμένης εμπειρίας του ΣΕΚΕ και αντανακλούν την, όντως, περιορισμένη σύνδεσή του με το κοινωνικό υποκείμενο. Από την άλλη, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε την πρώτη προσπάθεια σύνδεσης με τους «εργάτες γης», όπως αποτυπώνεται στο προτελευταίο σημείο του προεκλογικού προγράμματος και κάτω από την πίεση των αποφάσεων της Γ' Διεθνούς. Το γεγονός ότι τα προβλήματα του αγροτικού κόσμου περιλαμβάνονται στο κεντρικό εκλογικό πρόγραμμα του ΣΕΚΕ συνιστά ένδειξη σωστού προσανατολισμού στην ελληνική κοινωνική πραγματικότητα, καθώς οι «εργάτες γης» αποτελούσαν υπολογίσιμη αριθμητικά και πολιτικά τάξη.

Με την ίδια κριτική διάθεση αντιμετωπίστηκε μεταγενέστερα και η απόφαση –καρπός του συνεδρίου– σχετικά με τη στάση του ΣΕΚΕ έναντι του δυναστικού ζητήματος. Σύμφωνα με την τελευταία, η «εργατική τάξις [...] δε δύναται να ασχοληθή με την μορφή του πολιτεύματος του αστικού καθεστώτος»²³. Η θέση αυτή συμπληρώνεται από τη δήλωση ότι μόνο το «σοσιαλιστικόν σοβιετικόν καθεστώς» μπορεί να επιλύσει τα προβλήματα του προλεταριάτου, οπότε περιττεύει κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης του πολιτεύματος. Είναι εμφανές, από το πνεύμα του κειμένου, ότι το ΣΕΚΕ προσπαθεί να αποστασιοποιηθεί από τη διαμάχη βασιλικών-βενιζελικών και να προκαταλάβει τυχόν προτάσεις εκλογικής συνεργασίας. Άλλωστε, στην πρώτη παράγραφο του κειμένου τονίζεται ότι η δήλωση γίνεται «προς πρόληψιν πάσης ενδεχομένης παρεξηγήσεως ως προς την στάσιν του [ΣΕΚΕ] απέναντι των ενδιαφερομένων αστικών κομμάτων». Τόσο ο Αλ. Κουτσούκαλης²⁴ όσο και ο Γ. Κατσούλης²⁵ χαρακτηρίζουν τη σχετική απόφαση οπορτουνιστική και αριστερίστικη, θεωρώντας ότι απομόνωνε το κόμμα από τα φλέγοντα ζητήματα των μαζών. Η διαπίστωση αυτή κινείται σε ορθότερη κατεύθυνση, καθώς όντως η απόφαση του συνεδρίου ήταν πολιτικά προβληματική. Από την άλλη, παραβλέπεται πλήρως ότι αυτή η λανθασμένη τακτική κίνηση υπαγορευόταν από τους καταθλιπτικούς συσχετισμούς που δημιουργούσε ο «εθνικός διχασμός». Το ΣΕΚΕ, στην προσπάθειά του να χαράξει αυτοτελή επαναστατική πορεία, οδηγήθηκε σε υποτίμηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Το γεγονός αυτό δεν δικαιολογεί τις εκτιμήσεις του Κατσούλη, ο οποίος αποδίδει την ενέργεια αυτή σε ψυχολογικά αίτια, διότι η ηγεσία του κόμματος, «πικραμένη απ' τις διώξεις που ασκήθηκαν εναντίον της [...] δεν κατόρθωσε να συλλάβει το νόημα του δημοκρατικού αγώνα».

Η πολιτική προπαγάνδα

Το τέλος του έκτακτου συνεδρίου σηματοδότησε τη συστηματοποίηση της πολιτικής προπαγάνδας του ΣΕΚΕ και την έναρξη έκτακτης οικονομικής εξόρμησης. Οι προκηρύξεις, που εξειδίκευαν το εκλογικό πρόγραμμα και δημοσιεύονταν στο *Ριζοσπάστη* και στον *Εργατικό Αγώνα*, αποτέλεσαν το βασικό όχημα ζύμωσης και προπαγάνδας του κόμματος.

Στο πλαίσιο αυτό, δημοσιοποιήθηκε με ολοσέλιδο άρθρο στην πρώτη σελίδα του *Ριζοσπάστη* (27/9/1920) το «αγροτικό πρόγραμμα» του ΣΕΚΕ. Με το κείμενο, αρχικά, επιχειρείται η άρση της εσφαλμένης εντύπωσης ότι το ΣΕΚΕ αντιπροσώπευε, «όπως θέλησαν να διαδώσουν μερικοί καλοθεληταί», αποκλειστικά και μόνο την εργατική τάξη των πόλεων. Το παράδειγμα των μπολσεβίκων, «ένα δρεπάνι αδερφωμένο με ένα σφυρί», προβάλλεται προκειμένου να καταδειχθεί η δυνατότητα κοινής δράσης εργατών και αγροτών. Το «κοινωνικό πρόγραμμα» του ΣΕΚΕ αναπτύσσεται σε δέκα σημεία, όπου με απλά παραδείγματα αρθρώνονται συγκεκριμένα αιτήματα και προτάσεις. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται η αναδιανομή των τσιφλικιών στους αγρότες, η παραγραφή των υποθηκών, η εκτέλεση έργων υποδομής, η βελτίωση της αγροτικής συγκοινωνίας, η λήψη μέτρων για τη δημόσια υγεία και η παροχή δωρεάν παιδείας. Η κάθε θεματική ενότητα συμπληρώνεται από επιμέρους αιτήματα και μέτρα, τα οποία θα ικανοποιηθούν όταν το ΣΕΚΕ «έλθει στην αρχή». Το κείμενο καταλήγει στην ανάγκη υπερψήφησης του κόμματος («άσπρο στο Σφυρί-Δρεπάνι»), ενώ η εμπειρία των σοβιέτ χρησιμοποιείται προκειμένου να καταδειχθεί η δυνατότητα ενός νέου κόσμου χωρίς εκμετάλλευση και πολέμους. Πάντως, οι συντάκτες του αγροτικού προγράμματος φροντίζουν να είναι πολύ προσεκτικοί απέναντι στο φλέγον ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας. Έτσι, ενώ αποσαφηνίζεται ότι η ατομική ιδιοκτησία είναι όπλο στο χέρι των καπιταλιστών και ότι το ΣΕΚΕ αγωνίζεται για την κατάργησή της, την ίδια στιγμή αναγνωρίζεται το δικαίωμα στους αγρότες-μικροϊδιοκτήτες να κρατήσουν τα χωράφια τους. Προέκταση αυτής της θέσης συνιστούν τα πρωτοσέλιδα άρθρα του Μ. Σιδέρη στο *Ριζοσπάστη* για το «αγροτικόν ζήτημα», που επικεντρώνονται στο ζήτημα της ιδιοκτησίας²⁶.

Σε αντίστοιχο πνεύμα κινείται και η «προκήρυξις προς τον ταλαιπωρημένον μικροαστικόν πληθυσμόν», κείμενο που, στην ουσία, απευθύνεται στο σύνολο του πληθυσμού που δεν ανήκει στην εργατική ή την άρχουσα τάξη (μικροεπαγγελματίες, δημόσιους και ιδιωτικούς υπαλλήλους, τραπεζοϋπαλλήλους, λογιστές, δακτυλογράφους, ελεύθερους επαγγελματίες, δασκάλους και κάθε είδους βιοπαλαιστές). Συνεκτικό στοιχείο του κειμένου είναι, αφ' ενός, η υπενθύμιση της προλεταριακής καταγωγής των στρωμάτων αυτών και, αφ' ετέρου, η επισήμανση του κινδύνου της εκ νέου προλεταριοποίησής τους λόγω των δεινών που συσσωρεύει ο πόλεμος και η παρατεταμένη λιτότητα. Το κάλεσμα για υπερψήφηση και συστράτευση, κάτω από τη σημαία του ΣΕΚΕ, όλων όσοι επιβιώνουν «με τη δουλειά τους και δεν εκμεταλλεύονται άλλους» πραγματώνει –έστω και φραστικά– την επιδίωξη για εξάπλωση του κόμματος πέρα από το στενό κύκλο των εργατών και διανοούμενων που το απάρτιζαν έως τότε.

Το προεκλογικό υλικό του ΣΕΚΕ συμπληρώθηκε με την προκήρυξη του κόμματος «προς τους στρατιώτας»²⁷, καθώς οι κάλπες στήθηκαν και στο μέτωπο. Η αντιπολεμική λογική του ΣΕΚΕ την περίοδο εκείνη βρισκόταν στον πυρήνα της δραστηριότητάς του, καθόσον τα μέλη του πρωτοστατούσαν στην ανάπτυξη αντιπολεμικού κινήματος τόσο στα με-

τόπισθεν όσο και στο μέτωπο με τη δημιουργία «ομάδας κομμουνιστών στρατιωτών»²⁸. Με την υπογραφή της «ομάδας» εμφανίζεται και ένα άλλο κείμενο, με τίτλο «Η φωνή των στρατιωτών του μετώπου», που συνδέει με ιδιαίτερα άμεσο τρόπο και οξύ τόνο τις πολεμικές επιχειρήσεις με τις επικείμενες εκλογές: «Αφού τόσον καιρό εστρώσαμε της Βαλκανικής, της Ρωσίας και της Ανατολής τα βουνά και τους κάμπους με τα κουφάρια μας και με το σκοτωμένο αίμα μας εβάψαμε το χώμα και τις πέτρες, [...] έρχονται τώρα με την απαίση ικανοποίηση του θριάμβου των να μας ζητήσουνε ψήφο ευγνωμοσύνης για το μέγαλωμα της “Πατρίδος” και για την απελευθέρωση των “υποδούλων αδερφών”»²⁹. Η αντιμιλιταριστική πρακτική του ΣΕΚΕ υπήρξε επανειλημμένα στόχος κατασταλτικών μέτρων που, μεταξύ άλλων, οδήγησαν στη σύλληψη του γραμματέα Ν. Δημητράτου και τη δικαστική δίωξη του διευθυντή του *Ριζοσπάστη* Γ. Πετσόπουλου.

Η προκήρυξη «προς τους στρατιώτας» –γραμμένη, όπως και οι υπόλοιπες, σε δεύτερο πρόσωπο και υπογεγραμμένη από την Κεντρική Επιτροπή– εστιάζεται, όπως είναι φυσικό, στην παρατεταμένη πολεμική εκστρατεία που άρχισε το 1912-13: «οκτώ τώρα χρόνια σας σέρνουν από ράχη σε ράχη κι από ρεματιά σε ρεματιά [...] δεν εγνωρίσατε στέγη [...] σκοτώνεστε για να πλουτίζουν λίγοι αχρείοι». Επιπλέον, το κείμενο δίνει το στίγμα του διμέτωπου αγώνα, τονίζοντας ότι καμία κυβερνητική εναλλαγή δεν θα διασφαλίσει την ειρήνευση. Οι «έλληνες εργάτες και χωρικοί του μετώπου» πρέπει να αναζητήσουν τα ψηφοδέλτια του ΣΕΚΕ, του κόμματος της «ειρήνης, της αληθινής και της παντοτεινής», αφηκώντας τις όποιες προσπάθειες εκφοβισμού από ανωτέρους ή τρομοκρατίας σαν αυτή που ασκεί η κυβέρνηση στα μετόπισθεν, στους «αδελφούς σας που τολμούν να διαδηλώσουν το φρόνημά τους».

Ενδεικτικά της εναγώνιας προσπάθειας του ΣΕΚΕ να διευρύνει το πολιτικό του ακροατήριο και να ενισχύσει τα διεθνιστικά του χαρακτηριστικά είναι και τα πρωτοσέλιδα άρθρα - προκηρύξεις, που απευθύνονται «προς τους πρόσφυγας»³⁰ και «προς τας μειοψηφίας»³¹. Σε ένα πρώτο επίπεδο, από τις στήλες του *Ριζοσπάστη* προβάλλεται η παρουσία των μειονοτικών στα ψηφοδέλτια του ΣΕΚΕ στις περιφέρειες Θεσσαλονίκης (Αρδίτης, Μπεναρόγιας) και Δράμας (Αλή Μουστενιαλή, Χφονζ Ιμπραήμ). Παράλληλα, εν μέσω της μικρασιατικής εκστρατείας και της εθνικιστικής παραζάλης, το ΣΕΚΕ δεν διστάζει να απευθύνεται στους πόντιους, τους θράκες και τους μικρασιάτες, οι οποίοι θα είναι «δούλοι στην Τουρκία και δούλοι στην Ελλάδα και δούλοι αύριο πάλι στους [...] ελεύθερους [...] τόπους». Δεσμοί ταξικής ενότητας επιχειρούνται και με κείμενο προς τους μουσουλμάνους, βούλγαρους, αλβανούς και εβραίους, όπου τονίζεται ότι μόνο το ΣΕΚΕ μπορεί να διασφαλίσει τα δικαιώματά τους. Στο σημείο αυτό, εμφανής είναι η επίδραση των θέσεων της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας, το πρόγραμμα της οποίας αναγνώριζε πλήρη γλωσσική και πολιτιστική αυτονομία των μειονοτήτων, στην κατεύθυνση του στρατηγικού στόχου της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Βαλκανικής.

Η προεκλογική κίνηση

Η πολιτική καμπάνια του ΣΕΚΕ, με κεντρικά συνθήματα «Κάτω ο πόλεμος! Κάτω η τυραννία! Ζήτω η ελευθερία των εργατών, των χωρικών, των βιοπαλαιστών και όλων των

εκμεταλλευομένων. Ζήτη ο διεθνής σοσιαλισμός», δημιούργησε αίσθηση, παρά τις μικρές δυνάμεις του κόμματος. Η σαφέστατη αντιπολεμική του στάση κατέστησε το ΣΕΚΕ υπολογίσιμη πολιτική δύναμη, γεγονός που προσγράφεται σε ένα βαθμό και στο βέληνεκές των προεκλογικών του δραστηριοτήτων. Η παράλληλη προβολή από την Ηνωμένη Αντιπολίτευση του αιτήματος για ειρήνευση δημιούργησε έναν «κοινό τόπο» συνάντησης του διάχυτου αντιπολεμικού αισθήματος.

Η κεντρική προεκλογική συγκέντρωση στην Αθήνα, αμέσως μετά τη λήξη του εκλογικού συνεδρίου, με ομιλήτες στην αφετηρία (Δημοτικό Θέατρο) της διαδήλωσης τους Γ. Παπανικολάου και Ε. Παπαναστασίου και στη λήξη της (στα γραφεία του κόμματος στην οδό Ευριπίδου) τους Γ. Γεωργιάδη και Αρ. Σίδερη, πήρε, σύμφωνα με τις κομματικές εκτιμήσεις, διαστάσεις «παλλαϊκού συναγερμού» εναντίον του πολέμου, συγκεντρώνοντας 45.000 άτομα³². Το αντιβενιζελικό στίγμα της διαδήλωσης κατέστησε δυνατή τη συμμετοχή σ' αυτή και υποστηρικτών του Λαϊκού Κόμματος, στο πλαίσιο του κοινού τόπου που δημιουργούσε η αντιπολεμική ρητορική των δύο κομμάτων. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε, η συγκέντρωση αυτονομήθηκε από το στενά προεκλογικό χαρακτήρα στήριξης του ΣΕΚΕ και μετατράπηκε σε μαζική διαμαρτυρία εναντίον της συνέχισης της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Συγκεντρώσεις σε κομβικές περιφερειακές πόλεις σηματοδότησαν την κορύφωση της προεκλογικής εκστρατείας του κόμματος. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτουμε, συλλαλητήρια πραγματοποιήθηκαν στα κυριότερα αστικά κέντρα (Βόλος, Αργίριο, Θεσσαλονίκη, Δράμα, Θήβα, Πειραιάς, Λάρισα και Πάτρα), προσδίδοντας στην προεκλογική δράση του ΣΕΚΕ πανελλαδικά χαρακτηριστικά³³.

Παράλληλα, στελέχη και υποψήφιοι πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό εξορμήσεων με προεκλογικό υλικό και ομιλίες κυρίως σε αγροτικές και ημιαγροτικές περιοχές (Μενίδι, Μάνδρα, Ελευσίνα, Σχηματάρι, Μαρκόπουλο), στις οποίες ο πολιτικός λόγος του ΣΕΚΕ δεν είχε ακουστεί μέχρι τότε. Αντίστοιχες περιοδείες πραγματοποιήθηκαν και στη Θεσσαλία (Τύρναβος) και τη Βόρεια Ελλάδα (Σέρρες, Θράκη), όπου συχνά καταγράφονται περιστατικά διαπληκτισμών με υποστηρικτές του Βενιζέλου. Τα συμπτώματα αυτά –όχι εντελώς ξένα με τα πολιτικά ήθη της εποχής– κορυφώνονται με τη δολοφονική επίθεση που δέχτηκαν οι υποψήφιοι του ΣΕΚΕ στη Θήβα από ενόπλους, λίγες μέρες πριν από την ημέρα των εκλογών (26/10/1920).

Η έντονη προεκλογική δραστηριότητα του ΣΕΚΕ, η οποία ενισχύθηκε από τη γενικευμένη αντιπολεμική διάθεση του λαού, συνετέλεσε στη δημιουργία κλίματος υπέρμετρης αισιοδοξίας. Η διάχυτη αυτή αίσθηση αποτυπώνεται στα επίσημα κομματικά όργανα, που σταδιακά υιοθετούν ευοίωνες εκτιμήσεις για τη δυνατότητα εκλογής βουλευτών, αλλά και σε ανταποκρίσεις για ισχυρή πλαισίωση του ΣΕΚΕ από ευρύτερα τμήματα πληθυσμού (π.χ. «σταθερά συμπάθεια προς το Κόμμα εκδηλώνεται μεταξύ των αλλοεθνών στοιχείων και ιδία των Τούρκων και Εβραίων»³⁴). Αν και η δημιουργία κλίματος υπεραισιοδοξίας συνιστά συνηθισμένη προεκλογική τακτική, ο πολιτικός λόγος του ΣΕΚΕ –όπως προκύπτει από την ανάγνωση του εκλογικού αποτελέσματος– ομολογουμένως συσπείρωσε ικανό αριθμό υποστηρικτών, κυρίως στα αστικά και βιομηχανικά κέντρα, αλλά και σε ορισμένες αγροτικές περιφέρειες.

Το εκλογικό αποτέλεσμα

Η αίσθηση ότι το ΣΕΚΕ ξεπέρασε μέσα από τον προεκλογικό αγώνα τα στενά οργανωτικά του όρια επιβεβαιώνεται και από το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα. Για την ερμηνεία αυτού του αποτελέσματος θα πρέπει, ωστόσο, να αποσαφηνιστεί ότι η απουσία επίσημων συγκεντρωτικών αποτελεσμάτων, σε συνδυασμό με τον τρόπο ψηφοφορίας (σφαιρίδιο), που επέτρεπε την παράλληλη υπερψήφιση υποψηφίων διαφορετικών συνδυασμών, δημιουργεί εγγενή δυσκολία στον ακριβή προσδιορισμό των ψήφων που έλαβε το ΣΕΚΕ.

Οι ανακοινώσεις του *Ριζοσπάστη* και οι σχετικές δηλώσεις του Δημητράτου («Η θέσις του Κόμματος απέναντι της νέας καταστάσεως»³⁵) ανεβάζουν τον αριθμό των ψήφων του ΣΕΚΕ στις 100.000. Ο αριθμός αυτός –μάλλον υπερβολικός– αναπαράγεται αργότερα τόσο σε μια σειρά απομνημονευμάτων, όπως, π.χ., του Ε. Σταυρίδη³⁶ και του Α. Στίνα³⁷, όσο και σε κείμενα ιστορικής έρευνας (Μοσκώφ³⁸, Κορδάτος³⁹, *Επίσημα κείμενα ΚΚΕ*⁴⁰, *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*⁴¹). Σε πιο μετριοπαθή επίπεδα κινείται η εκτίμηση του Κουτσοῦκαλη⁴², ο οποίος αναφέρει 70.000 ψήφους, ενώ οι Μπενάρδιας⁴³ και Κατσούλης⁴⁴ κινούνται στα επίπεδα των 35.000-50.000. Στην πληρέστερη μελέτη για το ζήτημα, οι Χ.Ν. Γεωργαντίδης και Ηλ. Νικολακόπουλος⁴⁵, παρά τις δεδομένες δυσκολίες και μετά από εξαντλητική έρευνα πηγών και αρχείων, υπολογίζουν τις ψήφους του ΣΕΚΕ στις 50.000, εκτίμηση που μάλλον πρέπει να τη δεχτούμε ως πιο κοντά στην πραγματικότητα, καθώς μάλιστα προκύπτει από την παράθεση στοιχείων ανά περιφέρεια⁴⁶.

Σε κάθε περίπτωση, το εκλογικό αποτέλεσμα αποτιμάται ως επιτυχές, αναντίστοιχο προς την οργανωτική συγκρότηση του κόμματος, που αριθμούσε τότε μόλις 1.500 μέλη, ενώ η κυκλοφορία του *Ριζοσπάστη* δεν ξεπερνούσε σε καμία περίπτωση τα 10.000 φύλλα. Αν και ο στόχος της εκλογής σοσιαλιστή βουλευτή δεν επιτεύχθηκε, το ΣΕΚΕ κατέγραψε στις περισσότερες περιφέρειες όπου εμφανίστηκε αξιόλογη δυναμική, που συνοδεύτηκε από οργανωτικά οφέλη, με την ίδρυση ομίλων του κόμματος ιδίως σε αγροτικές περιοχές και την ενίσχυση των ήδη υπαρχόντων. Ενδεικτικά, στην εκλογική περιφέρεια Δράμας υποψήφιοι του ΣΕΚΕ απέιχαν ελάχιστα (λιγότερες από 200 ψήφους) από τις εκλόγιμες θέσεις, ενώ στη Θεσσαλονίκη ο εβραϊκός πληθυσμός και τα κεντρικά εκλογικά τμήματα της πόλης υπερψήφισαν μαζικά τους σοσιαλιστές υποψηφίους⁴⁷.

Η ερμηνεία του αποτελέσματος

Η απόπειρα ερμηνείας του εκλογικού αποτελέσματος στάθηκε για το ΣΕΚΕ διαδικασία παράλληλη με την πολιτική εκτίμηση της επικράτησης του κωνσταντινισμού και της ήττας του βενιζελισμού. Σε μια σειρά άρθρων του *Ριζοσπάστη*⁴⁸, τα ηγετικά στελέχη του ΣΕΚΕ επιχειρούν να οριοθετήσουν τα νέα καθήκοντα στις νέες συνθήκες και να αποτιμήσουν την εκλογική παρουσία του κόμματος. Το αποτέλεσμα ερμηνεύεται ορθά ως έκφραση αγανάκτησης του λαού εναντίον της «βενιζελικής τυραννίας», καθώς η νίκη του κωνσταντινισμού προέκυψε μέσα από την υπόσχεση για τερματισμό του πολέμου, που έγινε αρεστή στον «πτωχό κόσμο» και ψήφισε «ειρήνη» χωρίς να στηρίζει συνειδητά τη μοναρχία. Η

ηγεσία του ΣΕΚΕ δεν δυσκολεύεται να αποδεχθεί ότι οι λαϊκές μάζες με ευκολία στήριξαν τη φιλοβασιλική παράταξη και καλεί μάλιστα τους ψηφοφόρους του να σεβαστούν τις εκδηλώσεις χαράς των νικητών της εκλογικής αναμέτρησης. «Οι μάζες αισθάνονται, αλλά δε σκέπτονται» είναι το διατυπωμένο μοτίβο που συμπεκνώνει την εκτίμηση του αποτελέσματος και παράλληλα αντανακλά το βαθμό συνείδησης της κοινωνικής πλειοψηφίας.

Το σημαντικότερο πρόβλημα που προκύπτει για το ΣΕΚΕ από την ανάγνωση του αποτελέσματος είναι το αναντίρροπο γεγονός ότι το σύνθημα για αποκλειστική υπερψήφιση των σοσιαλιστών επιτεύχθηκε σε πολύ μικρό βαθμό. Η παραδοχή αυτή γίνεται αρχικά από τον Γ. Δημητράτο με δηλώσεις του στο *Ριζοσπάστη*⁴⁹, όπου, αφού επιρωτίζει την αποτυχία εκλογής βουλευτή στο πλειοψηφικό σύστημα, διαχωρίζει τις ψήφους που έλαβε το ΣΕΚΕ σε «αποκλειστικές» και «συμπάθειαι». Εκτός από τους «προλετάριους εργάτες» και ελάχιστους συνειδητούς αγρότες, ευρύτερες λαϊκές μάζες και μεγάλος αριθμός εργατών υπερψήφισαν το ΣΕΚΕ σε συνδυασμό με κάποιο κόμμα της αστικής πολιτικής. Αυτό το ερμηνευτικό σχήμα γίνεται κοινός τόπος στις μετεκλογικές εκτιμήσεις στις στήλες του *Ριζοσπάστη*, όπως και η διμέτωπη αντιπαράθεση με τις καθεστωτικές πολιτικές εκφάνσεις, που αναζωπυρώνεται εκ νέου.

Η υπόγεια επικοινωνία της λαϊκής δυσανεξίας αποτελεί αναμφίβολα το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο της μελέτης του εκλογικού αποτελέσματος του ΣΕΚΕ. Αποκτά δε κομβικό ρόλο, αν αναλογιστούμε ότι η επικοινωνία αυτή καταγράφεται μεταξύ του ΣΕΚΕ και της συντηρητικής, φιλοβασιλικής παράταξης με σημείο συνάντησης τον αντιπολεμικό λόγο. Η κούραση και η απογοήτευση από τη Μικρασιατική Εκστρατεία είχαν υπερκεράσει τον πρόσκαιρο ενθουσιασμό για την «Ελλάδα των τριών ηπείρων και των πέντε θαλασσών» και, στο έδαφος αυτό, το ιδεολόγημα της «χρήσιμης ψήφου» επέδρασε καθοριστικά στην ταυτόχρονη υπερψήφιση από λαϊκά στρώματα του ΣΕΚΕ και της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης⁵⁰.

Το αξίωμα αυτό, αν και δεν μπορεί να αποδειχθεί με αριθμητικά δεδομένα, μπορεί να στηριχθεί σε μια σειρά γεγονότων και ενδείξεων που ελαχιστοποιούν το περιθώριο εσφαλμένης ανάγνωσης. Χρήσιμο είναι να θυμίσουμε τις προτάσεις εκλογικής συνεργασίας –ο Μπεναρόγιας αναφέρει πρόταση παραχώρησης 30 εκλόγιμων θέσεων⁵¹–, καθώς και την αθρόα συμμετοχή κωνσταντινικών στο αντιπολεμικό συλλαλητήριο της Αθήνας ή ακόμη και το γεγονός ότι, καθ' όλη την προεκλογική περίοδο, δεν καταγράφονται συμπλοκές μεταξύ των υποστηρικτών των δύο κομμάτων. Στο *Ριζοσπάστη* μετά τις εκλογές εμφανίζονται ανταποκρίσεις από την περιφέρεια που πιστοποιούν ότι «συνειδητοί εργάτες» ψήφισαν «ελιά και σφυρί δρεπάνι»⁵², ενώ ο Πετσόπουλος παρατηρεί: «η σοσιαλιστική ιδεολογία δεν συμβιβάζεται με την πράξη [των] εργατών εκείνων οίτινες εκτός των σοσιαλιστών εψήφισαν και άλλους υποψηφίους αστικών κομμάτων»⁵³. Την εκτίμηση αυτή συμμερίζονται τόσο ο Μπεναρόγιας, που αναφέρει ότι μικροαστοί αντιβενιζελικοί υπερψήφισαν το ΣΕΚΕ⁵⁴, όσο και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, που ήδη από το 1923, στο άρθρο του «Δημοκρατία και εκλογικό σύστημα», δεν υπολογίζει τις ψήφους του ΣΕΚΕ, θεωρώντας τες ταιτόσημες με των κωνσταντινικών: «οι κομμουνιστάι εψήφισαν κατά κανόνα τους οπαδούς της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως»⁵⁵. Η παραδοξότητα αυτή ερμηνεύεται για τον Παπαναστασίου ως απότοκος του «φανατικού πολιτικού διχασμού». Η αυτοτελής έκδοση του έργου απασχόλησε την *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, η οποία σε βιβλιοκρισία της επιβεβαιώνει στην ουσία την εκτίμηση του Παπαναστασίου, αν και της αποδίδει πολιτικά κίνητρα:

«Επειτα ρίχνεται η κατηγορία πως το Κομμουνιστικό Κόμμα συνεργάστηκε επίσημα με την “Ενωμένη Αντιπολίτευση”. Άτιμη και χυδαία συκοφαντία [...]. Άλλο ζήτημα βέβαια εάν οι εργάτες –χάρης στην εγκληματική πολιτική του κ. Βενιζέλου– παρεσύρθησαν και ψήφισαν τους βασιλικούς υποψηφίους. Αυτό είναι ένα γεγονός που δε βαρύνει το Κ.Κόμμα· αλλ’ έχει άλλα αίτια»⁵⁶.

Ακόμα περισσότερο, ο αργότερα «μεταμεληθείς», αλλά τότε υποψήφιος του ΣΕΚΕ, Ε. Σταυρίδης υποστηρίζει ότι ενδεικτικό της παράλληλης υπερψήφησης ήταν το διαδεδομένο δίστιχο «Σφυρί-δρεπάνι και ελιά-στεφάνι»⁵⁷. Στον παραπάνω ανήκει και η πλέον πρωτότυπη, ανεκδοτολογική ερμηνεία του αποτελέσματος, καθώς αναφέρει ότι πολλοί τούρκοι –βρισκόμαστε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών– υπερψήφισαν το ΣΕΚΕ, διότι θεωρούσαν ότι η κόκκινη σημαία που κάλυπτε την κάλη του ταυτιζόταν με την τουρκική και συνέχεναν το σφυροδρέπανο με την ημισέληνο⁵⁸.

Η πλέον απτή απόδειξη ότι η υπόγεια αυτή επικοινωνία είχε λάβει υπαρκτές διαστάσεις αντλείται από την ίδια την Κεντρική Επιτροπή του ΣΕΚΕ. Με ημερομηνία 13/11/1920 δημοσιεύεται στο *Ριζοσπάστη* εγκύκλιος που εστάλη στις κομματικές οργανώσεις, σύμφωνα με την οποία παρατηρήθηκε το φαινόμενο μέλη του κόμματος και εργατικών σωματείων να εκδηλώνονται υπέρ της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης συμμετέχοντας σε μετεκλογικούς πανηγυρισμούς. Η Κ.Ε. προειδοποιεί ότι, σε ενδεχόμενη συνέχιση αυτών των πρακτικών, θα προβεί σε διαγραφές, καθώς τα μέλη αυτά εκθέτουν το κόμμα στις μάζες. Η υλοποίηση της προειδοποίησης αυτής επιβεβαιώνεται από τον Άγι Στίνα, που αναφέρει ότι αρκετά μέλη της οργάνωσης Θεσσαλονίκης διαγράφηκαν για το λόγο αυτό⁵⁹.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι οι εκτιμήσεις για τα πρώτα βήματα του ΣΕΚΕ, και συνακόλουθα και της παρέμβασής του στις εκλογές του 1920, αν και πηγάζουν από πολύ διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες, συγκλίνουν σε ορισμένα ταυτόσημα συμπεράσματα. Οι ιστορικοί και μελετητές που υπερασπίζονται το τριτοδιεθνιστικό μοντέλο συγκρότησης του κόμματος, αποδίδουν στα πρώτα χρόνια του ΣΕΚΕ/ΚΚΕ οπορτουνιστικά και αριστεριστικά χαρακτηριστικά. Η απόδοση μικροαστικών και σοσιαλδημοκρατικών τάσεων στην πρώτη ηγετική ομάδα του ΣΕΚΕ/ΚΚΕ λειτουργεί ως το στοιχείο που νομιμοποιεί την επέμβαση της Γ’ Διεθνούς στα κατοπινά χρόνια. Το *Βοήθημα για την ιστορία του ΚΚΕ* βαφτίζει το σύνολο της περιόδου 1918-1924 οπορτουνιστικό⁶⁰, ο Κουτσούκαλης κάνει λόγο για την «παιδική αρρώστια» που εμποδίζει το κόμμα να έρθει σε επαφή με τις μάζες⁶¹, ενώ ο Κατσούλης αναφέρεται στην «οπορτουνιστική θέση της προλεταριακής καθαρότητας» κάτω από την πίεση των «υπεραριστερών απόψεων» της ομάδας Παπαναστασίου⁶². Από την άλλη πλευρά, οι πρωταγωνιστές της περιόδου, που στη συνέχεια αποστασιοποιήθηκαν από το ΣΕΚΕ/ΚΚΕ, εστιάζουν και αυτοί την κριτική τους στην «υπεραριστερή» φρασεολογία του κόμματος. Αφ’ ενός, υπήρχαν οι φορείς σοσιαλδημοκρατικών αντιλήψεων⁶³, που ήδη από την εποχή εκείνη εναντιώνονταν στην ενίσχυση των κομμουνιστικών χαρακτηριστικών του κόμματος μετά το Β’ συνέδριο. Ωστόσο, ιδιαίτερη αξία έχει η πρώιμη εκτίμηση του Γ. Γεωργιάδη –βασικού εισηγητή τότε υπέρ της προσχώρησης στη Γ’ Διεθνή– περί «περιόδου επαναστατικής ουτοπίας» και «αδυναμίας προσανατολισμού στην πραγματικότητα»⁶⁴.

Ο αριστερισμός εντοπίζεται κυρίως στο εκλογικό πρόγραμμα –όπως αναφέρθηκε και παραπάνω–, αλλά και στο έντονα αισιόδοξο και επαναστατικό ύφος που αποπνέουν τα

κείμενα της περιόδου, τα οποία κυριαρχούνται από συνεχείς αναφορές στη δυνατότητα κατάληψης της εξουσίας κατά το σοβιετικό παράδειγμα, χωρίς όμως να έχει προηγηθεί η συγκρότηση ικανού επαναστατικού υποκειμένου. Οι διαπιστώσεις αυτές, αν και αποδίδουν την εικόνα της περιόδου σε επαρκή βαθμό, εμφανίζονται σχετικά μονοδιάστατες, εφόσον υποβαθμίζουν απαραίτητες παραμέτρους ανάγνωσης που σχετίζονται με το βαθμό συγκρότησης και ενοποίησης του νεοσύστατου ΣΕΚΕ.

Το ΣΕΚΕ, μετρώντας μόλις δύο χρόνια οργανωτικής συγκρότησης, με μικρό βαθμό ανάπτυξης στην εργατική τάξη και ελάχιστη πολιτική εμπειρία, μπόρεσε σε μια δύσκολη περίοδο να αρθρώσει ένα σχετικά συγκροτημένο λόγο, αντανάκλαση του βαθμού της ωριμότητάς του. Είναι ανακόλουθο να αναμένει κανείς από το ΣΕΚΕ σ' αυτή την περίοδο να εμφανίζει πλήρη χαρακτηριστικά τριτοδιεθνιστικού κόμματος λενινιστικής κατεύθυνσης. Τα «αριστεριστικά» χαρακτηριστικά είναι από μια άποψη το προϊόν της αδυναμίας του ΣΕΚΕ να αποκτήσει επαφή με τις καταπιεζόμενες τάξεις, αλλά παράλληλα συνιστούν δείγμα αριστερού ριζοσπαστικού προσανατολισμού σε μια περίοδο που το πολιτικό στίγμα του ΣΕΚΕ ήταν ζητούμενο και όχι κεκτημένο.

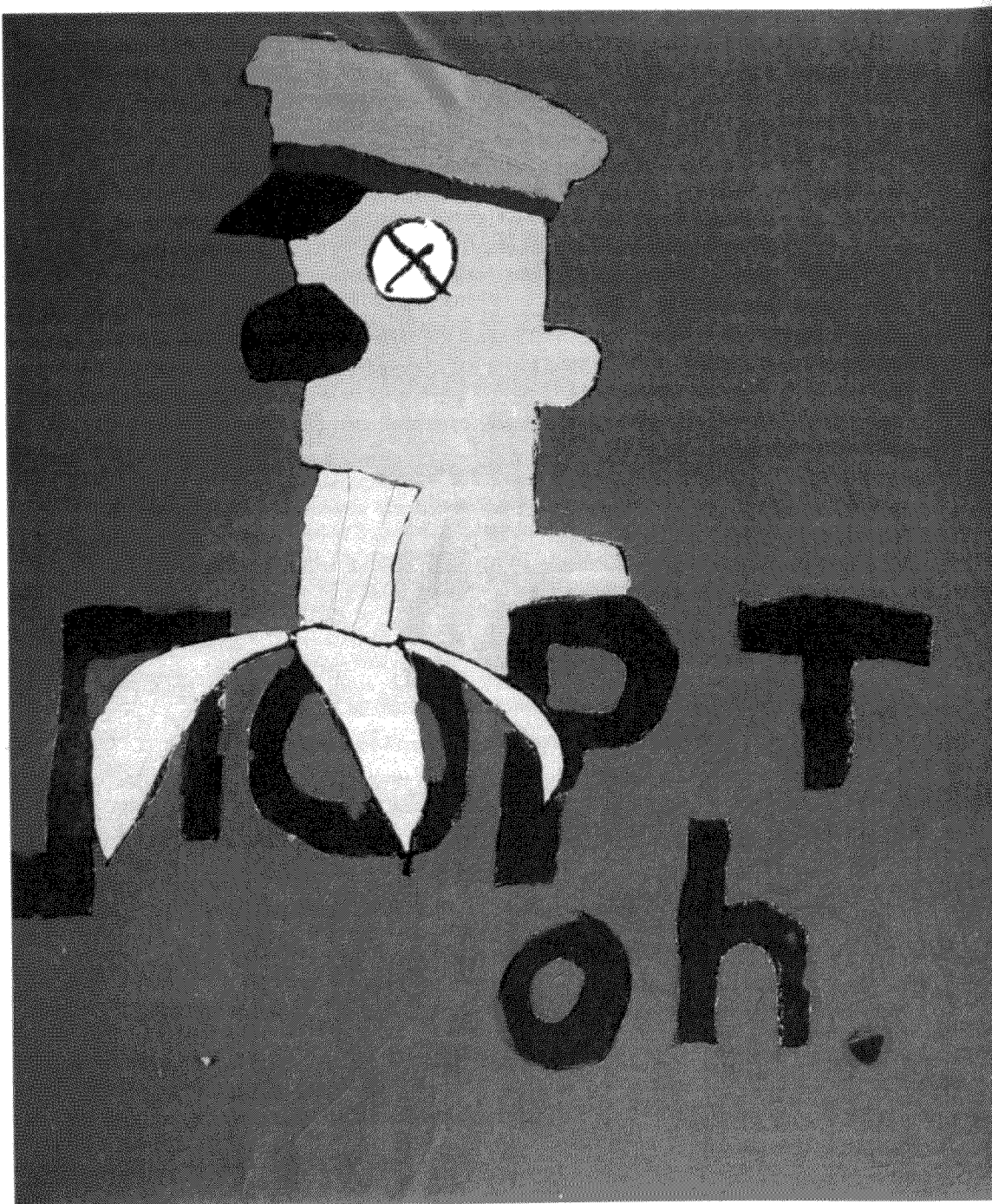
Οι συγκρουόμενες τάσεις στο εσωτερικό του κόμματος μπορεί να είχαν την αφετηρία τους σε ομαδοποιήσεις πριν από το 1918, αλλά οι εσωτερικές και διεθνείς εξελίξεις και οι συνακόλουθες απαιτήσεις της περιόδου προσέδιδαν στις διαφωνίες νέα δυναμική. Η ουσία της αντιπαράθεσης εστιάζεται στα στρατηγικά χαρακτηριστικά του ΣΕΚΕ, που θα υπαγόρευαν και την περαιτέρω τακτική του, πράγμα που μεταφραζόταν στο αν θα αποκτούσε η πρώτη απόπειρα οργανωμένης σοσιαλιστικής έκφρασης στην Ελλάδα σοσιαλδημοκρατική ή κομμουνιστική ταυτότητα. Η πορεία προς τις εκλογές του 1920 –όπου η διαμόρφωση έστω και ασαφούς προγράμματος εφ' όλης της ύλης επιβάλλεται από την ίδια την πραγματικότητα– συνιστά μια “*renanche*” της αριστερής τάσης⁶⁵.

Τα προεκλογικά κείμενα του ΣΕΚΕ, το πρόγραμμα των δέκα σημείων, μαζί με το δεύτερο αλλά και το έκτακτο εκλογικό συνέδριο, σφραγίζονται από την επικράτηση της αντίληψης που είχε αναφορά στην κομμουνιστική προοπτική. Η βάση του κόμματος, με πρωταγωνιστές τους στρατιώτες τού μετώπου, επέφερε μια αλλαγή στρατηγικού χαρακτήρα, η οποία παίρνει ιδιαίτερη αξία αν αναλογιστούμε ότι τα «κεντριστικά» στελέχη είχαν κυριαρχήσει στα πρώτα βήματα της συγκρότησης του ΣΕΚΕ. Στο πλαίσιο της γενικευμένης συζήτησης σχετικά με την αποδοχή των 21 όρων της Διεθνούς και την αποτύπωση στρατηγικής πολιτικής φυσιογνωμίας, οι εκλογές του 1920 έγειραν την πλάστιγγα προς την κομμουνιστική προοπτική του κόμματος. Η ρομαντική «επαναστατική ουτοπία» του 1920 αποτέλεσε την καύσιμη ύλη για την πραγμάτωση της αριστερής στροφής του ΣΕΚΕ ενάντια στην ενσωμάτωση, την πολιτική συνεργασία και τον προγραμματικό ρεφορμισμό. Στο σημείο αυτό, η εκλογική μάχη του 1920 αυτονομείται από τα συμφραζόμενα μιας απλής αριθμητικής/στατιστικής παρατήρησης και αποκτά δυναμική διαμόρφωσης στρατηγικού στίγματος και μακροπρόθεσμου πολιτικού ορίζοντα.

Σημειώσεις

1. Στις εκλογές του 1915, για παράδειγμα, είχαν εκλεγεί στη Θεσσαλονίκη δύο βουλευτές της «Φεντερασιόν» σε συνεργασία με τους «γουνταριούς» της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης. Για περισσότερα, βλ. Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών, *Η σοσιαλιστική οργάνωση «Φεντερασιόν» Θεσσαλονίκης 1909-1918*, Αθήνα 1989, σσ. 181-92 και 215-8.
2. Ριζοσπάστης 12/11/1918.
3. *Ιστορία του Ελληνικού έθνους, νεώτερος ελληνισμός από το 1913 ως το 1941*, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., σσ. 144-6.
4. Για τις αποφάσεις του δευτέρου συνεδρίου του ΣΕΚΕ, βλ. *Το ΚΚΕ Επίσημα κείμενα*, τ. Α': 1918-1924, Αθήνα 1974, σσ. 50-75. Για τα πρακτικά, βλ. το Ριζοσπάστη της περιόδου, καθώς και τον τόμο *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958: Επιλογή ντοκουμέντων*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, 1958, σσ. 20-54.
5. *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, ό.π., σ. 29.
6. *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, ό.π., σ. 30.
7. *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, ό.π., σ. 29.
8. Για το πλήρες κείμενο της ανακοίνωσης, που τιτλοφορείται «Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα απέναντι της αστικής κυβερνήσεως και της αστικής αντιπολιτεύσεως», βλ. *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σσ. 78-80.
9. Ριζοσπάστης 22/9/1920.
10. Για τη διαμόρφωση των σχέσεων ΓΣΕΕ-ΣΕΚΕ, βλ. Π. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875-1974*, τόμος Β', μέρος Β' (από το ΣΕΚΕ στο ΚΚΕ), Αθήνα 1992, σσ. 65-9.
11. Στο συνέδριο, εκτός των άλλων (εκπρόσωποι νεολαίας, συνδικαλιστικών ενώσεων), συμμετείχαν σύνεδροι από τις κομματικές οργανώσεις Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Βόλου/Λάρισας, Δράμας/Καβάλας, Κέρκυρας, Πύργου, Πάτρας, Τυρνάβου, Σερρών, Καλαμών, Ιωαννίνων και Κεφαλληνίας. Για το πλήρες κείμενο των αποφάσεων του συνεδρίου, βλ. *Επίσημα Κείμενα*, σσ. 117-29, καθώς και τα πρακτικά της συζήτησης στο Ριζοσπάστη της περιόδου· πρβλ. και *Σαράντα χρόνια ΚΚΕ*, σσ. 66-70.
12. *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, ό.π., σ. 67.
13. Ο Ε. Παπαναστασίου τελικά κατήλθε ως υποψήφιος του ΣΕΚΕ στους νομούς Αττικοβοιωτίας και Αχαΐας. Το 1924 διεγράφη και συγκρότησε, ακολουθούμενος από μεγάλο μέρος του τμήματος Πειραιά, την ομάδα «Κομμουνιστική Ένωση Ελλάδος». Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την προσωπικότητα και το έργο του Ε. Παπαναστασίου, βλ. Νούτσος, ό.π., σσ. 119-22.
14. Ριζοσπάστης 18/9/1920.
15. Γ.Δ. Κατσούλης, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, τόμος Α', 1918-1922, Αθήνα, χ.χ., σ. 207 και Ριζοσπάστης 20/9/1920.
16. Ελ. Σταυρίδης, *Τα παρασκήνια του ΚΚΕ από της ιδρύσεώς του μέχρι του συμμοριτοπόλεμου*, Αθήνα 1953, σ. 37. Πρέπει να σημειωθεί ότι η απουσία τέτοιας πρότασης στα πρακτικά, καθώς και το γεγονός ότι ο Σίδερης διατύπωσε την άποψη αυτή τα επόμενα χρόνια (1922), κάνουν πιθανό το ενδεχόμενο ο Σταυρίδης να προχωρά σε ασύνειδους αναχρονισμούς.
17. Ριζοσπάστης 18/9/1920.
18. Β.Ι. Λένιν, *Ο «Αριστερισμός» παιδική αρρώστια του Κομμουνισμού*, Σύγχρονη Εποχή, 2001, σ. 51.
19. Τελικά, αντί της Μεσοπηνίας, εκλογική κάθοδος σημειώθηκε στην Εύβοια, με έναν υποψήφιο.
20. Οι τρεις εκδόχές του κειμένου (με μικρές μεταξύ τους διαφοροποιήσεις) βρίσκονται συγκεντρωμένες στα *Επίσημα κείμενα*, ό.π., σσ. 124-8.
21. Κατσούλης, ό.π., σσ. 203-6.
22. *Βοήθημα για την ιστορία του ΚΚΕ*, Εκδόσεις του Λαού, 1975 (ανατύπωση έκδοσης του 1952).
23. *Επίσημα κείμενα*, ό.π., σ. 131.
24. Αλ. Κουτσούκαλης, *Η πρώτη δεκαετία του ΚΚΕ 1918-1928*, Αθήνα 1979, σσ. 90-1.
25. Κατσούλης, ό.π., σσ. 207-9.
26. Ριζοσπάστης 28/9/1920 κ.ε. Για τις διαστάσεις της συζήτησης γύρω από το αγροτικό ζήτημα, βλ. Νούτσος, ό.π., σσ. 69-73.
27. *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σσ. 151-3.
28. Για τη δράση των ελλήνων κομμουνιστών στο μικρασιατικό μέτωπο, βλ. Philip Carabott, «The Greek "communists" and the Asia Minor campaign», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος ένατος, Αθήνα 1992, σσ. 99-118.

29. Ριζοσπάστης 6/10/1920.
30. Ριζοσπάστης 11/10/1920, υπογεγραμμένο από τον Γ. Πετσόπουλο.
31. Ριζοσπάστης 15/10/1920.
32. Ριζοσπάστης 21/9/1920, πρβλ. Αβραάμ Μπεναρόγιας, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου, επιμέλεια-σημειώσεις* Αγγελος Ελεφάντης, Αθήνα 1986, σ. 141. Κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης σημειώθηκαν περιορισμένες έκτασης επεισόδια, ύστερα από επίθεση βενιζελικών μαγκουροφόρων.
33. Σχετικά με το μέγεθος των συγκεντρώσεων, ο Ριζοσπάστης δίνει τις παρακάτω εκτιμήσεις: Θεσσαλονίκη, όπου και σημειώθηκαν σοβαρά επεισόδια με βενιζελικούς, 15.000, Πάτρα 10.000, Βόλος 5.000, Λάρισα 2.000. Ειδικότερα για το συλλαλητήριο στη Θεσσαλονίκη, βλ. και την εκτεταμένη κάλυψη των προεκλογικών δραστηριοτήτων του ΣΕΚΕ στην τοπική *Εφημερίδα των Βαλκανίων* (6/10/1920 φ. 760 - 30/10/1920 φ. 784).
34. Ριζοσπάστης 25/9/1920.
35. *Επίσημα κείμενα*, ό.π., σσ. 161-2.
36. Σταυρίδης, ό.π., σ. 38.
37. Α. Στίνας, *Αναμνήσεις. Εβδομήντα χρόνια κάτω από τη σημαία της σοσιαλιστικής επανάστασης*, Αθήνα 1985, σ. 35.
38. Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 407 και 418.
39. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τόμος Ε' (1900-1924), Αθήνα 1958, σ. 544.
40. *Επίσημα κείμενα*, ό.π., σ. 556.
41. *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1949*, Α' τόμος, Αθήνα 2001, σ. 119.
42. Κουτσούκαλης, ό.π., σ. 89.
43. Μπεναρόγιας, ό.π., σ. 140.
44. Κατσούλης, ό.π., σ. 211.
45. Χ.Ν. Γεωργαντίδης και Ηλ. Νικολακόπουλος, «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Β' και Γ' τετράμηνο του 1979, σσ. 448-68.
46. Αναλυτικότερα, στο άρθρο των Γεωργαντίδη-Νικολακόπουλου (ό.π., σσ. 450-1), καταγράφεται η εκλογική δύναμη του ΣΕΚΕ στις περιφέρειες «κύριας εκλογικής δράσης» ως εξής: Αττικοβιοτιάς 12.000, Λάρισσας 10.000, Θεσσαλονίκης 14.500, Δράμας 8.500, ενώ απουσιάζουν στοιχεία για τους νομούς «απλής παρουσίας».
47. Για την εκλογική συμπεριφορά του εβραϊκού πληθυσμού, βλ. Δώρος Δώδος, «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις βουλευτικές εκλογές (1915-1936)», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ. 2, 2000, σσ. 177-92.
48. Ριζοσπάστης 5/11/1920 - 9/11/1920.
49. Ριζοσπάστης 6/11/1920.
50. Την εκτίμηση αυτή φαίνεται να συμμερίζονται και οι βρετανικές υπηρεσίες, σύμφωνα με έγγραφο του βρετανικού υπουργείου Εξωτερικών (FO 371/4682 C11285: Director of Military Intelligence [War Office] to Foreign Office), με ημερομηνία 9/11/1920. Αντλώ την πληροφορία για την ύπαρξη και το περιεχόμενο του εν λόγω εγγράφου από το άρθρο του Philip Carabott, ό.π., σ. 108.
51. Μπεναρόγιας, ό.π., σ. 140.
52. Ριζοσπάστης 7/11/1920.
53. Ριζοσπάστης 8/11/1920.
54. Μπεναρόγιας, ό.π., σσ. 140-1.
55. Αλ. Παπαναστασίου, «Δημοκρατία και εκλογικό σύστημα», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επισημών*, τόμος 3, τεύχος Α', Ιαν.-Μάρ. 1923, σ. 51.
56. Πέτρου Χάλκου, «Βιβλιογραφία», *Κομμουνιστική Επιθεώρησης*, έτος Δ', αρ. 1, Ιανουάριος 1924, σ. 31.
57. Σταυρίδης, ό.π., σ. 38.
58. Σταυρίδης, ό.π., σσ. 38-9.
59. Στίνας, ό.π., σ. 35.
60. *Βοήθημα για την ιστορία του ΚΚΕ*, ό.π., σσ. 43-8.
61. Κουτσούκαλης, ό.π., σ. 90.
62. Κατσούλης, ό.π., σσ. 194-5.
63. Όπως αντές που εξέφραζε συστηματικά ο Αρ. Σίδερης. Για περισσότερα, βλ. Νούτσος, ό.π., σσ. 43-7 και 199-200.
64. Νούτσος, ό.π., σσ. 31-42 και 177-207.
65. Νούτσος, ό.π., σ. 26.



Γκλάσνοουτ, 1987